

Disciplinansvar för en domare som utan laga grund beslutat om hämtning av ett vittne; även uttalanden rörande rätten till reseersättning

Anmälan

I en anmälan till JO framförde AA klagomål mot Norrköpings tingsrätt med anledning av att han blev hämtad av polis till en huvudförhandling för att höras som vittne.

Han anförde bl.a. följande. Inför förhandlingen hade han varit i kontakt med tingsrätten angående förskott på ersättning för bilresa eftersom han hade svårt att gå och fick då besked att han inte kunde få någon kontanterersättning. Vidare upplystes han om att det kunde bli fråga om polishämtning för det fall att han inte kom till förhandlingen. Han har inte tidigare uteblivit från något vittnesförhör och har aldrig sagt att han inte skulle komma till förhandlingen. Hans avsikt var att köra bil till tingsrätten, och han hade lånat pengar till bensin inför resan. På morgonen den dag han skulle åka kom två poliser till hans bostad för att hämta honom till förhandlingen. Detta skedde inför hans fru och två barn som skrämdes av situationen.

Av anmälan framgick att AA är bosatt i Stockholmsområdet.

Utredning

Dagboksbladet i tingsrättens mål B 350-02, utdrag ur protokoll från huvudförhandlingen i målet, beslut den 6 oktober 2004 att vittnet AA skulle hämtas till huvudförhandlingen samt förordnande den 8 oktober 2004 om utsträckt tid för hämtning infördrades och granskades.

Ärendet remitterades därefter till tingsrätten för upplysningar och yttrande över vilka överväganden som föranledde beslutet att hämta vittnet AA.

Tingsrätten (lagmannen BB) gav in ett yttrande till vilket var fogat gemensamma upplysningar från f.d. lagmannen CC och tf. rådmannen DD.

Av upplysningarna från tingsrätten och av de handlingar som fordrats in framgick bl.a. följande.

Under hösten 2004 hölls vid Norrköpings tingsrätt huvudförhandling i ett omfattande mål om skattebrott, mål B 350-02. Målet handlades gemensamt med ett annat brottmål. Rätten bestod av CC som ordförande och referent samt DD och fyra nämndemän. I målet var 26 personer åtalade. Ett stort antal vittnen, bland dem AA, skulle höras under den elva veckor långa huvudförhandlingen. Enligt en kallelse som skickades till AA den 12 maj 2004 skulle denne höras vid huvudförhandlingen den 12 oktober 2004. Efter en skriftlig påminnelse delgavs AA kallelsen. Den 6 oktober 2004 beslutade tingsrätten (DD) att AA, som inte tidigare uteblivit från förhandling i målet, skulle hämtas till huvudförhandlingen.

CC och DD upplyste vidare bl.a. följande.

AA har enligt vad som antecknats på dagboksbladet vid upprepade tillfällen varit i kontakt med tjänstemän vid tingsrätten. Han har bl a underrättats om att enligt praxis betalas inte förskott i kontanter utan genom biljett. Rätten har till grund för sin bedömning lagt vad som antecknats på dagboksbladet. Av anteckningarna framgick att AA uttryckt att han ville bli hämtad av polis och att han förväntade sig att polis skulle komma och hämta honom till förhandlingen samt att han i annat fall inte skulle komma att inställa sig vid rätten. Vid underhandskontakt med åklagaren framkom också att AA varit motsträvig under utredningen och inte velat medverka samt att han inställt sig till förhör först efter hot om hämtning. Tingsrätten beslutade med detta underlag och efter ytterligare hörande med åklagarna den 6 oktober 2004, varvid även utredningsmannen EE yttrade sig, om hämtning av AA. Tingsrättens bedömning var att vad AA uttalat enligt vad som antecknats om att han ”ville bli hämtad av polis och att han väntar sig att polisen kommer och hämtar honom till förhandlingen för annars kommer han inte att komma” var så allvarligt menat att omständigheterna var att jämställa med vad som gäller enligt 36 kap 20 § rättegångsbalken. Vid genomgång av möjligheterna att hämta AA till senare rättegångsdag fann tingsrätten att det på grund av omständigheterna kring målet skulle medföra alltför stora svårigheter för de övriga som var berörda av vittnesmålet för att hämtning till ett senare rättegångstillfälle skulle vara rimligt.

Vakthavande befäl vid Söderorts polismästardistrikt som hade att verkställa hämningsbeslutet anmälde den 8 oktober 2004 att ett omhändertagande upp till sex timmar tidigare än vad som var nödvändigt för att AA skulle kunna inställas till sammanträdet var otillräckligt och hemställde att rätten skulle besluta om utsträckt tid med arton timmar. Det som därvid anfördes var att det bedömdes att AA avsåg att hålla sig undan. Eftersom det var uppehåll i huvudförhandlingen den 8 oktober 2004 var rätten inte samlad.

Tf. rådmannen DD, som vid tillfället befann sig i tjänst vid Norrköpings tingsrätt, fattade beslut om utsträckt tid vid hämtning med tolv timmar. Bedömningen var att de särskilda olägenheter som det kunde antas medföra om AA inte var närvarande var så pass betydande utifrån målets omfattning och förhandlingens gång att förutsättningar förelåg för beslut om utsträckt tid men med högst tolv timmar.

Vid huvudförhandlingen framkom och antecknades i protokollet att polismyndigheten uppgett till åklagaren att AA inställt sig till förhandlingen med egen bil och att polisen hade färdats i en efterföljande bil. AA uttryckte missnöje med hämtningen.

Efter huvudförhandlingen har AA vid samtal till rätten framfört missnöje med hämtningen och att hans barn drabbats genom att polis inställt sig för att verkställa hämtning.

Tingsrätten har genom DD framfört sitt beklagande av att barnen kommit att närvara vid verkställande av rättens beslut och vad de därvid utsatts för. AA har underrättats om sin rätt att framföra klagomål mot beslutet i anmälan till JO.

BB uppgav bl.a. följande.

I 36 kap 20 § rättegångsbalken (RB) regleras förutsättningarna för ett beslut om hämtning av ett vittne. Till skillnad mot vad som gäller en tilltalad (se 45 kap 15 § andra stycket RB), synes hämtning inte kunna ske förrän det konstaterats att vittnet uteblivit. I sådant fall kan dock hämtning ske omedelbart. Tingsrättens beslut i förväg om hämtning av AA har således varit felaktigt. Som CC och DD anförde i sin promemoria, har det mot bakgrund av målets omfång varit ytterst angeläget att huvudförhandlingen kunde genomföras som planerat. AA:s uttalanden vid kontakter med tingsrätten, i förening med hans agerande under förundersökningen, synes ha varit av sådan karaktär att det fanns goda skäl att anta att han inte hade för avsikt att inställa sig vid den tidpunkt som han kallats till. Jag kan därför hysa viss förståelse för att tingsrätten – möjligen under tidspress – kom att fatta detta beslut. De lege ferenda kan det också ifrågasättas om inte 36 kap 20 § RB borde få en lydelse som bättre överensstämmer med regleringen i 45 kap 15 § RB och därmed medge att i undantagsfall beslut om hämtning av ett vittne kan fattas före förhandlingen.

I ett beslut den 4 maj 2005 anförde *chefsJO Melin* följande.

Bedömning

Av 36 kap. 7 § första stycket rättegångsbalken (RB) framgår att den som skall höras som vittne skall vid vite kallas att infinna sig vid förhandling inför rätten. Om ett vittne som har kallats i enlighet med den bestämmelsen uteblir skall rätten enligt 36 kap. 20 § RB förelägga nytt vite, om målet utsätts till senare dag, eller förordna att han skall hämtas till rätten antingen omedelbart eller till den senare dagen.

I 9 kap. 10 § första stycket RB föreskrivs att en person som skall hämtas till ett sammanträde inte får omhändertas tidigare än vad som är nödvändigt för att denne skall kunna inställas omedelbart till sammanträdet. Under vissa i bestämmelsens andra stycke angivna förutsättningar får tiden förlängas. Rätten kan besluta att omhändertagandet får ske högst 18 timmar tidigare än vad som följer av första stycket. Den som har omhändertagits är enligt tredje stycket skyldig att i avvaktan på inställelsen stanna kvar på polisstation eller annan plats som bestäms av polismyndigheten.

AA var kallad att höras som vittne vid en huvudförhandling i ett brottmål den 12 oktober 2004. DD beslutade den 6 oktober 2004 att AA skulle hämtas till huvudförhandlingen. Som skäl för hämtningsbeslutet angavs följande. ”Tingsrätten finner att det, med hänsyn till vad åklagaren anförde om AA:s tidigare motvilja att medverka och inställa sig till förhör samt framför allt av vad AA själv har uppgivit, föreligger anledning att anta att AA inte kommer att iaktta föreläggandet att inställa sig till förhandlingen. Han skall därför hämtas.” I ett beslut den 8 oktober 2004 förordnade DD om ”utsträckt tid med tolv timmar utöver vad som följer av 9 kap. 10 § 1 st rb”.

En förutsättning för att ett beslut om hämtning av ett vittne till en huvudförhandling skall få meddelas är, som framgår av 36 kap. 20 § RB, att vittnet har uteblivit från förhandling i målet. När DD fattade sitt beslut hade AA inte uteblivit från någon förhandling i målet. Det saknades således lagliga

förutsättningar för hämtningsbeslutet och därmed självfallet även för beslutet om omhändertagande i förtid.

En åtgärd att med bistånd av polis hämta en person till en förhandling är en inskränkning i dennes grundläggande fri- och rättigheter. Av 2 kap. 8 och 12 §§ regeringsformen och artikel 5 i Europakonventionen följer att ett beslut om en sådan inskränkning måste ha stöd i lag. En bestämmelse i lag som medger inskränkningar i den grundlagsfästa rätten till personlig frihet skall tolkas enligt sin ordalydelse. Det är därför inte möjligt att, som DD uppger sig ha gjort, jämställa vissa omständigheter som kan tyda på att en person eventuellt inte kommer att inställa sig till en förhandling med den i 36 kap. 20 § RB entydigt givna förutsättningen att personen i fråga tidigare uteblivit. Oavsett vilken bedömning som före förhandlingen görs beträffande risken för att vittnet inte kommer att inställa sig vid den tidpunkt som han kallats till och vilken olägenhet utevaron skulle medföra saknas således stöd i lag för att förordna om hämtning i den situationen. Det är av grundläggande vikt för den enskildes rättssäkerhet att användningen av tvångsåtgärder sker på ett korrekt sätt.

Genom DD:s beslut om hämtning jämte beslutet om omhändertagande i förtid gavs polismyndigheten befogenhet att hämta AA i dennes bostad i Stockholmsområdet för att föra honom till Norrköpings tingsrätt och under en förhållandevis lång tid hålla honom omhändertagen.

Polisen kom inte att utnyttja möjligheten att omhänderta AA i enlighet med förordnandet den 8 oktober 2004 utan hämtade honom i bostaden på morgonen samma dag som vittnesförhöret skulle äga rum. Vidare tilläts AA att köra sin egen bil mellan Stockholm och Norrköping medan polisen färdades i en efterföljande bil. Med hänsyn främst till dessa omständigheter har jag inte funnit anledning att aktualisera frågan om straffbart tjänstefel för DD:s del.

Detta hindrar emellertid inte att det finns skäl att se allvarligt på att DD, som framgått ovan, utan lagstöd fattade beslutet om hämtning och dessutom förordnade om omhändertagande i förtid. Utredningen tyder inte på att hämtningsbeslutet fattades under tidspress. Om inte tidigare så inför beslutet om omhändertagande i förtid, som fattades två dagar efter hämtningsbeslutet, hade DD rimligtvis fått tillfälle till eftertanke.

Omständigheterna i fallet är därför sådana att vad som förekommit bör föranleda disciplinpåföljd för tjänsteförseelse enligt 14 § lagen (1994:260) om offentlig anställning. Jag beslutar därför att överlämna ärendet till Statens ansvarsnämnd för prövning av denna fråga.

Statens ansvarsnämnds prövning

I ett beslut den 28 oktober 2005 ålade Statens ansvarsnämnd DD disciplinpåföljd i form av varning. Som motivering anförde ansvarsnämnden bl.a. följande.

Det är ostridigt så att beslutet om hämtning av AA till huvudförhandlingen den 12 oktober 2004 har saknat laglig grund. Ett sådant beslut kan endast fattas om vittnet rent faktiskt inte har inställt sig i enlighet med en kallelse. Även beslutet om förtida omhändertagande har saknat laglig grund.

Som även DD har gett uttryck för har det, för frågan om han skall anses ansvarig för beslutet om hämtning, ingen betydelse om han har fattat beslutet ensam eller har fattat det som en av flera lagfarna ledamöter vilka deltagit i beslutet. Att han är ansvarig för beslutet om förtida omhändertagande har inte satts i fråga. Det som nu sagts innebär att det är utrett att DD genom att delta i eller fatta de aktuella besluten har åsidosatt vad som har ålegat honom i tjänsten. Det får anses ha skett av oaktsamhet. Frågan är därmed om felen bör föranleda en disciplinpåföljd.

Disciplinpåföljd kan, enligt 14 § lagen (1994:260) om offentlig anställning, åläggas en arbetstagare som uppsåtligen eller av oaktsamhet åsidosätter sina skyldigheter i anställningen och felet inte är ringa.

JO har i sitt beslut om att anmäla DD till ansvarsnämnden anfört att det är av grundläggande vikt för den enskildes rättssäkerhet att användningen av tvångsåtgärder – som den nu aktuella – sker på ett korrekt sätt, men att det främst mot bakgrund av att AA inte kom att omhändertas i förtid samt att han fick färdas i sin egen bil till Norrköping, inte har funnits anledning att inleda förundersökning om tjänstefel.

De omständigheter som DD har framfört som förmildrande är, som ansvarsnämnden har uppfattat det, att han förlitade sig på ordförandens vana och erfarenhet och därför inte kontrollerade om lagliga förutsättningar för beslutet om hämtning fanns samt att det senare beslutet fattades under tidspress.

Det är, som JO har påpekat, av särskild vikt att beslut om tvångsåtgärder som inskränker en enskilds rörelsefrihet överensstämmer med lag. Ansvarsnämnden kan mot denna bakgrund inte finna att de omständigheter DD har framfört är sådana att de bör medföra att de fel som förekommit skall anses ringa.

DD bör därför tilldelas en disciplinpåföljd. En strängare påföljd än en varning är dock inte påkallad.

JO:s vidare prövning

I ett beslut den 20 februari 2006 anförde *chefsJO Melin* följande.

I anmälan angav AA också att han inför förhandlingen hade varit i kontakt med tingsrätten och då, eftersom han hade svårt att gå, begärt förskott på ersättning för bilresa till tingsrätten. Han hade fått besked om att han inte kunde få någon kontantersättning i förskott.

I det yttrande som inkom från tingsrätten berörde lagmannen BB särskilt frågan om utbetalning av reseersättning för resa med egen bil och uppgav i denna del följande.

Av 11 § förordningen (1982:805) om ersättning av allmänna medel till vittnen, m.m. jämförd med 6 § i samma förordning framgår att AA varit berättigad till förskott på ersättning för resa till Norrköping. Enligt 5 § KK (1973:261) om utbetalning av vissa ersättningar i mål eller ärende vid domstol, m.m. kan förskott för reseersättning utgå kontant eller i form av färdbiljett. Då en person begär förskott på reseersättning tillämpar tingsrätten bestämmelsen närmast regelmässigt på det sättet att denna person erhåller en färdbiljett. Förutom serviceaspekten, varvid således tingsrätten ombesörjer efterforskning av lämpligt färdmedel och bokning av biljett, grundas denna tillämpning möjligen även på ett antagande om att personen ifråga saknar tillgång till bil. Såvitt framgår av handlingarna i målet, synes AA ha avböjt att erhålla en tågbiljett. Trots mycket goda och snabba tågförbindelser mellan Stockholm och Norrköping, kan han naturligtvis haft skäl för att välja att åka bil. I 3 § i den nyss nämnda förordningen anges inga särskilda inskränkningar vad gäller ersättning för bilresa. Det bör tolkas som att ett vittne har valfrihet att själv välja mellan de ersättningsgilla färdmedlen om det valda färdmedlet inte är klart dyrare. Exempelvis skulle en bilresa från övre Norrland till Norrköping förmodligen vara betydligt dyrare med bil än med tåg. Detta resonemang skulle i sin tur leda till att vittnet även har valfrihet att välja form för utgivande av förskott. Om denna min uppfattning delas av Riksdagens ombudsmän, avser jag att internt inom tingsrätten erinra berörda befattningshavare om detta.

Bedömning

Med anledning av vad BB anförvt vill jag redogöra för min uppfattning i frågan om sättet för utbetalning av ersättning för resa med egen bil.

Av 36 kap. 24 § RB framgår att ett vittne som har kallats att inställa sig vid rätten har rätt till ersättning. Vem som skall utge ersättning till vittnet beror på vem som har åberopat förhöret med denne. För bl.a. vittnen som åberopats av åklagaren att höras i ansvarsfrågan skall ersättning utgå av allmänna medel. Av tredje stycket i nyss nämnda bestämmelse följer att rätten när ersättning skall utgå av allmänna medel fastställer denna i enlighet med bestämmelserna i förordningen (1982:805) om ersättning av allmänna medel till vittnen, m.m. I 36 kap. 25 § RB föreskrivs att den som har kallats till vittne har rätt att i förskott erhålla ersättning för kostnader till resa och uppehälle. Närmare bestämmelser om förskott finns bl.a. i nämnda förordning.

Av 1 § jämförd med 6 § förordningen om ersättning av allmänna medel till vittnen, m.m. framgår att ersättning till ett vittne kan avse bl.a. nödvändiga kostnader för resa. I 3 § i förordningen anges för vilka färdmedel som ersättning utgår samt hur ersättning för respektive färdmedel skall beräknas. Beträffande färd med flyg och taxi ställs särskilda villkor för att sådana resor skall ersättas. För att ersättning skall kunna utgå för resa med andra färdmedel, t.ex. egen bil, föreskrivs inte några särskilda villkor. Av 11 § nämnda förordning följer att bestämmelserna om ersättning tillämpas också i fråga om förskott. Förskott får dock endast avse reseersättning och traktamente och får begränsas till att gälla för tiden före inställelsen.

I 5 § kungörelsen (1973:261) om utbetalning av vissa ersättningar i mål eller ärende vid domstol, m.m. föreskrivs att förskott på ersättning skall utbetalas kontant. Förskott på reseersättning får dock utges i form av färdbiljett.

Av bestämmelserna följer således att i fall där ersättning skall utgå av allmänna medel kan den som har kallats att vittna välja att färdas med egen bil till domstolen. Det finns ingen möjlighet att vägra en person ersättning för resa med egen bil, även om t.ex. tåg skulle vara ett billigare alternativ. För resekostnaden, i vart fall såvitt gäller resa till domstolen, har vittnet rätt att erhålla förskott. Någon praktisk möjlighet att betala förskott i form av en färdbiljett till den som väljer att färdas med egen bil finns inte. En kontantutbetalning måste därför ske. En annan sak är att om det utbetalda förskottet inte används på avsett sätt kan beloppet enligt 9 § i ovan nämnda kungörelse krävas tillbaka.

Jag kan således konstatera att tingsrätten handlade AA:s begäran om förskott felaktigt. Jag noterar att lagmannen uppgett att han avser att informera berörd personal vid tingsrätten.

Då Statens ansvarsnämnds beslut har vunnit laga kraft avslutar jag ärendet med dessa uttalanden.